

Stanisław Ignacy Witkiewicz
**PONORELA
LOKOMOTIVA**

Slovensko narodno gledališče Drama Ljubljana
Mala drama
Sezona 2012/13
Uprizoritev 2
Premiera 15. septembra 2012

Stanisław Ignacy Witkiewicz (1885–1939)

Ponorela lokomotiva

Naslov izvirnika *Szalona lokomotywa*

Prevajalka	Darja Dominkuš
Režiser	Jernej Lorenci
Skladatelj	Branko Rožman
Dramaturginja	Eva Kraševc
Scenograf	Branko Hojnik
Kostumografinja	Belinda Radulović
Koreograf in asistent režiserja	Gregor Luštek
Lektorica	Tatjana Stanič
Oblikovalec luči	Pascal Mérat
Asistentka režiserja – študijsko	Eva Kokalj

Vodja predstave in tonski vodja Jože Jelenc/Primož Klavs *Šepetalka* Anica Horvat *Vodja elektro službe* Milan Podlogar *Lučni vodja* Vlado Glavan/Aleš Vrhovec *Rekviziterja* Srečo Čamernik, Marjan Kolarec *Frizerke in lasuljarke* Julija Gongina, Vesna Novina, Andrea Schmidt, Nathalie Horvat *Garderoberji* Miroslav Sokolovski, Mira Jarni, Mihaela Guzelj, Mihaela Kalšan, Marijana Johnson, Darja Prešeren *Odrska mojstra* Tone Kuzma, Jože Udovč *Pomočnik odrskega mojstra* Andrej Brancelj, Janez Nose, Alain Frank *Pomočnik vodje tehničnih služb* Edo Kocmur *Vodja tehničnih služb* Iztok Vadnjal

Sceno in kostume so izdelali v Gledališkem ateljeju Ljubljana.

Predstava nima odmora.

Zygfryd Tengier	Janez Škof
Mikołay Wojtaszek	Aljaž Jovanović
Zofia Tengier	Maja Sever
Julia Tomasik	Tina Vrbnjak
Turbulencjusz Dmidrygier	Matija Rozman
Minna, grofica de Barnhelm	Nina Ivanišin
Mira Kapuścińska, Minnina družabnica	Petra Govc
Vlakovodja	Zvone Hribar
Walery Kapuściński, Mirin brat	Gorazd Logar
Jan Gęgoń, progovni čuvaj	Andrej Nahtigal
Janina Gęgoń, njegova lepa žena	Katja Levstik
Potnik četrtega razreda	Nino Raffanelli

Eva Kraševc

Avantura metafizičnega nemira

Uprizarjanje *Ponorele lokomotive* Stanisława Ignacyja Witkiewicza (ali Witkacyja, kot se je sam podpisoval) od ustvarjalcev zahteva precej umetniškega poguma. Igra brez teze v dveh dejanjih z epilogom, ki jo je Witkacy napisal pod vplivom svojega avantgardnega programa *Uvod v teorijo Čiste Oblike v gledališču*, zavrača vsakršno apriorno uprizoritveno rešitev in nas pelje po neznanih in neodkritih poteh. Čeprav so po eni strani Witkacyjeve umetniške ideje v našem času kuriozum posebne vrste, jih je nedvomno vredno ponovno premisliti z vidika sodobnega ustvarjalca, saj je eden tistih umetnikov dvajsetega stoletja, ki je svoje reformistične ideje artikuliral z vso teoretsko jasnostjo in jih v svojem delu tudi praktično uresničeval.

Osrednja ideja Witkacyjevega dela je koncept »čiste forme«, ki kot nekatere druge sočasne avantgardne smeri temelji na odklanjanju naturalistične psihologije in realizma, preklicu mimesis v gledališču, zavrnitvi enotnosti karakterja dramskih likov ipd. Pod vplivom kubistične razstavitve motiva je Witkacy svoje dramske osebe razcepil na facete, ki predstavljajo različne vidike ene osebnosti, polifonična konstrukcija dramskih besedil pa prikazuje kaotične slike, ki so natančno orkestrirane na različnih ravneh dialoga, monologa, zunanjih akcij, misli in razpoloženj karakterjev. V marsikaterem pogledu je bil njegov koncept v dvajsetem stoletju že uresničen, nekateri teoretiki postdramskega gledališča ga prepoznava pri zgodnjih delih Roberta Willsona, sorodnost v trenutnem gledališču pa morda lahko najdemo pri italijanskem režiserju ikonoklastičnega gledališča Romeu Castellucci.

Sicer pa Witkacyjevo gledališko ustvarjanje še vedno sodi v okvir dramskega gledališča. Raznolikost njegovih dramskih oseb lahko primerjamo z vizijo, ki jo je razložil v pravilniku svoje portretne firme, s katero si je služil denar. Pravilnik predpostavlja več različnih tipov portretov. Tip A so lepi, oziroma kot se sam izrazi »polizani« portreti, ki ne izražajo karakternih posebnosti portretiranca. Pri tipu B je prav tako prisotna lepota, a z bolj izpostavljenimi karakternimi potezami, medtem ko tip C poudarja tipične lastnosti portretiranca, kar je že blizu karikaturi, pri čemer se pri ženskih portretih ohranja lepota, ki pa se lahko stopnjuje vse do demoničnosti (tip B+d). Sledijo portreti, ki so nastajali pod vplivi najrazličnejših substanc in pri katerih lepota ni zagotovljena, karakterizacija portretiranca pa je stvar slikarjeve subjektivnosti. Tem, ki so nastali pod vplivom narkotikov, je Witkacy poleg tipa pripisal še kratice substance (tip C, C+Co, Et, C+H, Co/Et). Še tri posebne kategorije so tip D, ki je v principu enak tipu C, le brez uporabe substanc, tip E, ki predpostavlja kombinacijo vseh naštetih kategorij in svobodno risbo psihe po intuiciji firme, ter otroški tip, ki je zaradi igrivosti otrok pogosto nemogoč in ostane zgolj skica. Tudi njegovi dramski karakterji so pogosto izpisani kot posamezni zgoraj naštetimi tipi, pri Zofii v *Ponoreli lokomotivi* Witkacy na primer omenja demonsko lepoto, ki je v pravilniku navedena pri tipu B+d, v opisu oseb na začetku igre so tudi fizične lastnosti likov opisane karakterno in vizualno plastično, nekoliko karikirano in s posebnim občutkom za individualno, kar je značilnost vseh tipov od B naprej. In najverjetneje je ravno stremenje k individualnosti, ki je Witkacyja

zaznamovalo že od otroštva (njegov oče Stanisław Witkiewicz ga ni poslal v javne šole, temveč ga je s pomočjo domačih učiteljev izobraževal doma), ključno za njegovo delo. Individualnost naj bi bila v umetnosti skoraj nekaj samoumevnega, vendar žal ni vedno tako. Umetnost se vse prepogosto zateka v varne, ustaljene oblike in vse predredko vzbuja »metafizično drhtenje« ter odkriva »skrivnost bivanja«. Prav na to že v začetku dvajsetega stoletja namiguje Witkacy. Po njegovem je individuum otopel in zato izgubljen, rešijo ga lahko le religija, filozofija in umetnost, in Witkacy zaupa le še v slednjo. Podobno misel razvija tudi v svoji filozofski teoriji, v kateri je individuum »posamična bit«, ki jo definira zavedanje o lastni eksistenci. Smisel biti je razrešitev zakonitosti lastnega bivanja, to pa se lahko zgodi le z močnimi, katarzičnimi čustvi, z grozo, nemiro in strahom, ki človeku omogočajo, da doživi svoj notranji jaz.

V uprizoritvi *Ponorele lokomotive* se sicer nahajamo na Witkacyjevi parni lokomotivi, a gre za metaforo gledališča in življenja, za katero se zdi, da slabih sto let po Witkacyju ponovno izgublja svojo vznemirljivo srž. Na lokomotivo vstopimo tik pred zagonom. Kurjač Mikołaj Wojtaszek in strojevodja Zygfried Tengier se pred odhodom poslavljata od zaročenke Julie in žene Zofie. *Ponorela lokomotiva* se morda začinja kot dramska predstava v slogu psihološkega realizma, ki uprizarja subtilne odnose, iz katerih vsake toliko udarjajo nabrušene replike. Prikazuje nam sliko ujetega, nepristnega življenja, hkrati pa tudi podobo gledališča, v katerem nezadržno narašča napetost, ki jo *Ponorela lokomotiva* mora sprostiti, da bi lahko razvila svoj metafizični potencial.

V trenutku, ko se lokomotiva požene, se uprizoritveni princip radikalno spremeni, iz zamolke tišine se prek igre in glasbe vzpostavi nova oblika, gledališko-glasbeno dogajanje, v katerem se pianina spojita z igralcema in jima omogočita drugačen vstop v vlogi strojevodje in kurjača. V gledališkem smislu se pred našimi očmi dogaja poskus približevanja witkacyjevski »čisti obliki«. V nekem trenutku maske padejo, pod njimi se pokažejo prave identitete likov in metafizično potovanje se lahko začne. Mikołaj je v resnici veliki zločinec Travaillac, Zygfried pa kralj zločincev Tréfaldi, bistveno pa je, da nista zločinca zaradi osebnih koristi, temveč zaradi zločina samega. Njuna zločinska kariera je pri koncu, saj se morata skrivati pred policijo in živeti umirjeno življenje kot strojevodja in kurjač. Seveda

pa jima nemirni duh in želja po življenju ne dasta miru, storiti je treba nekaj izrednega, nekaj, s čimer bosta »pretresla navadne, vsakdanje zveze«. Njun projekt, ki ga postopoma artikulirata iz nezavednega in s katerim bosta »razrešila najbolj bistven problem: problem smisla vse te neokusne komedije, v kakršno se je sprevrglo naše bivanje po epohi zločina, ki se je žal do konca izčrpala«, je pravzaprav drvenje in trk pri najvišji hitrosti. Ko se drug drugemu razkrijeta kot zločinca, ni več poti nazaj. V tistem se nepričakovano pojavita še Julia in Zofia, ki sta v zadnjem hipu skočili na vlak. Julia se jima pri njunem projektu pridruži, Zofia, ki je šansonjerka Erna Abrakadabra pod krinko, pa želi preprečiti katastrofo, zato jo vržejo z vlaka. Vzpostavi se domača atmosfera majhne skupnosti Tréfaldi-Julia-Travaillac, ki je našla nekaj posebnega. Prav v tem drvenju, približevanju opevani avantgardistični mehanizirani norosti, ki ga protagonisti doživljajo kot izpolnjujoče in ki se zdi Julii nekaj najbolj čarobnega, »za kar je vredno umreti magari desetkrat«, se morda izriše Witkacyjeva »čista oblika«.

Vse postane noro, zabrisano, vse dokler se ne zgodi nekaj nepričakovanega. Na lokomotivo čez premog počasi lezejo ljudje iz vagonov. Na prizorišče vstopijo elegantni, mirni in dostojanstveni, kot da jih neznosni tempo in hrup lokomotive ne zadeva. Ko jih zagledamo, za hip spominjajo na portretirance tipa A Witkacyjeve portretne firme – so lepi, a brez karakternih potez. Prav oni pridejo z namenom, da bi ustavili ponorelo lokomotivo, a je zaradi svoje pasivnosti in pomanjkanja življenjske moči in želje po akciji ne zmorejo. Witkacy nam na hitro izriše podobo nedejavne, blebetave množice, ki natančno ve, kaj bi morala, a tega ne stori, saj je namesto »metafizičnega drgeta« ničkoliko udobneje obiskovati bankete in zabave. Njihov prihod kot metafora sodobne, nedejavne družbe, ki je izpraznjena vsega smisla. Naslanjajo se nad svojimi minornimi akcijami, kot je denimo Mirina, ki je prva alarmirala njihov vagon. Ti ljudje, ki izvedejo naskok na drveči vlak, so absurdni, ker v vsej svoji kontemplativni pojavnosti niso sposobni akcije. Kljub temu pa ob tej nepričakovani pridružitvi doživijo nekaj pristnega metafizičnega drhtenja: strah pred smrtjo in grozo ob zavedanju, da se trk lahko zgodi v vsakem trenutku. Trojice Tréfaldi-Julija-Travaillac pa ni strah ne trčenja ne transcendence, niti smisla življenja. Njihov preplah izhaja iz bojazni, da bodo vsi ti ljudje uničili čistost njihovega metafizičnega projekta. Julija, Travaillac in

Tréfaldi vodijo igro, vsi ostali pa nekakšno protiigro, ki pa se postopoma priključi močnemu toku trojice. Ta hip tudi vsak od teh nedejavnih ljudi, ki so morda zdaj prvič občutili nekaj resničnih emocij, doživi nekakšno preobrazbo, odvrže svojo masko in pokaže del sebe. To pa je lahko nekaj povsem presenetljivega, tako kot pri Kapuścińskem, ki je sicer uradnik v banki, a tudi prikrit formistični slikar.

S *Ponorelo lokomotivo* se tako odpravljamo na avanturo metafizičnega nemira, ki je po Witkacyju razlog za človekovo udejstvovanje tako v umetnosti kot v filozofiji in, nazadnje, religiji. Seveda se je potrebno vprašati, kje se trenutno nahajamo, tako v zasebnem, družbenopolitičnem življenju kot tudi v ustvarjanju. Witkacy je pri tem neizprosno in *Ponorela lokomotiva* nas pripravi do ponovnega razmisleka o naši miselni orientiranosti, delovanju in ustvarjanju. Witkacy išče resnično ali, kot to sam pomenljivo imenuje, realno, ni pa neposredno socialno ali družbeno kritičen. Sam je preziral neposreden politični angažma v umetnosti, vendar pa je uprizorjanje *Ponorele lokomotive* v trenutnih družbenih razmerah svojevrstno politično dejanje. Je krik proti apatičnosti, proti življenjskim in gledališkim konvencijam ter korak proti zatiranju svobode individualnosti, ki smo jim v zadnjem času priče na vsakem koraku. Žal v trenutni realnosti še nismo na pragu velikega, izrednega dejanja, ki ga Tréfaldi v *Ponoreli lokomotivi* formulira kot »nekaj zares peklenškega« in ki ga morata storiti nemudoma. Kar intuitivno poženeta Tréfaldi in Travaillac, ni le lokomotiva in projekt, ki grozi s smrtjo, ampak tudi metafora resničnega življenja, ki je močnejše od smrti, ki jo v svojem bistvu zrelativizira in tudi preseže. Kar njima kot zločincema »po epohi zločina« predstavlja drvenje prek vseh meja, je v umetniškem smislu radikalno iskanje novih uprizoritvenih možnosti, resničnega gledališkega izraza, ki se po eni strani vrača v avantgardno izhodišče, v inovacije, ki jih ponuja Witkacy, in se po drugi strani sooča z iskanjem tega individualnega, posebnega, še ne izraženelega v umetnosti. Pri tem se izrisujeta vzporednici življenja in gledališča ter vsega, kar prvo loči od drugega.

Witkacy je verjel, da demokracija z uveljavljanjem enakosti izničuje individualnost in duhovne potrebe. »Brezkonfliktno stanje izobilja bo naredilo življenje dolgočasno in brezupno!« To je pisal, ko je bila demokracija v Drugi poljski republiki praktično še v povojih, hkrati pa se zdi njegova izjava točna tudi za današnji trenutek. Smo v času, ko potrebujemo izredno dejanje, nekaj, kar nas bo vrglo iz

ustaljenosti, iz varne rutine, nekaj, kar nas bo zbudilo in v nas zbudilo živost. Mikołaj in Tengier, pozneje Travaillac in Tréfaldi, skupaj z Julio iščeta prav ta smisel, bistven in pomembnejši od fizikalnih zakonov, ki po njunem niti ne držijo. Pri tem pa se sprašujemo, kaj je izredno dejanje v gledališkem smislu, za ustvarjalce in za gledalce, ki prihajajo s svojimi pričakovanji in željami? Kaj jim lahko ponudimo, če ne ravno zadnjih ostankov metafizičnega nemira in vznemirljivega razmisleka o času, v katerem živimo?

V stari Grčiji je na vratih Apolonovega preročišča v Delfih visel napis: »Človek, spoznaj samega sebe.« Nekaj podobnega bi v našem času moralo viseti na vratih gledališča. Ne samo obiskovalec, tudi gledališče se mora v vseh obdobjih in številnih pojavnih oblikah na novo spoznavati, in z njim tudi gledališki ustvarjalec. Nenehno se mora spraševati, kje se je morebiti ujel v neko sebi tujo formo, v komoditeto vsakdana, daleč od resničnega življenja in ustvarjanja, ki ne pozna rutine, urnika in vnaprej postavljenega mehanizma. *Ponorela lokomotiva* je kot nekakšno potovanje v nezavedno, tja, kjer sem najbolj jaz, čeprav me tam niti ni. In ravno poskus priti k sebi je srčika življenja. Tja vabi Witkacy z vso intenzivnostjo iskanja te posebne drhtavice in življenjske moči in prav tja smo se brez pomisleka podali tudi mi.

MAJADRAMA

www.drama.si

